

УДК 398.332.1:001.891.7(477.7)“2007/2013”

Володимир Конопка
(Львів)

**ХЛІБОРОБСЬКІ МОТИВИ В РАННЬОВЕСНЯНОМУ
ЦИКЛІ КАЛЕНДАРНИХ ЗВИЧАЇВ
ТА ОБРЯДІВ УКРАЇНЦІВ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО
ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО РЕГІОНУ
(за матеріалами польових етнографічних експедицій 2007–2013 років)**

Статтю присвячено одній з найважливіших ділянок традиційної культури українців – календарній обрядовості. На основі польових етнографічних матеріалів автор з'ясовує присутність хліборобських мотивів у весняному календарному циклі, аналізує взаємозв'язки поминальної та календарної обрядовості.

Ключові слова: весна, хліборобські мотиви, звичай, обряд, Благовіщення, урожай.

Статья посвящена одному из важнейших участков традиционной культуры украинцев – календарной обрядности. На основе полевых этнографических материалов автор определяет присутствие хлебопашеских мотивов в весеннем календарном цикле, анализирует взаимосвязи поминальной и календарной обрядности.

Ключевые слова: весна, хлебопашеские мотивы, обычай, обряд, Благовещение, урожай.

This article is devoted to one of the most vital issues of traditional Ukrainian culture – the calendar ritualism. The author, taking into consideration the ethnographic field materials, clarifies presence of the agricultural motifs in the spring calendar cycle. The relationships between the funeral and calendar ritualism are analyzed.

Keywords: spring, agricultural motifs, custom, ritual, the Annunciation, harvest.

Звесною в українців пов'язано чи не найбільше звичаїв, обрядів і вірувань хліборобського характеру. Домінантними для цього календарного циклу були вегетаційні та хліборобські мотиви¹, меншою мірою представлені поминальні. Початок польових робіт – один з визначальних пе-

ріодів народного календаря. Переконання, що вдалий початок визначає кінцевий результат, супроводжувало селянина повсякчас. На думку дослідників слов'янського народного календаря, магія «доброго початку»² – це різновид ритуального забезпечення врожаю [12, с. 372; 35, с. 133].

Якщо магичні дії, що їх виконували зимою, мали забезпечити успішність польових робіт і майбутній урожай, то навесні ці дії супроводжували конкретні сільськогосподарські роботи – оранку і сівбу. Усіх звичаїв та обрядів дотримувалися досить старанно, адже здебільшого саме з неправильним їх виконанням (а не зі складними погодними умовами) пов'язували неврожай. З упровадженням християнства в народній культурі утвердилося трактування неврожаю як покарання за гріхи.

Календарну обрядовість весняного циклу можна поділити на два комплекси. До першого належать ритуали, які безпосередньо пов'язані з конкретними роботами в полі, наприклад, оранкою та сівбою. Хліборобські мотиви в цьому комплексі виражені яскраво. Натомість у другому комплексі, який становлять звичаї та обряди, пов'язані зі святами (скажімо, Благовіщенням (25.III/7.IV)³, днем Святого Юрія (23.IV/6.V), Великоднем), хліборобські мотиви проступають опосередковано.

Початок весни хлібороби пов'язували зі святом *Благовіщення*, оскільки саме після нього розпочинали польові роботи. *Зелені свята* знаменували закінчення весняного календарного циклу. Упродовж цього періоду поряд з хліборобськими мотивами чітко виражені вегетаційні та поминальні мотиви, що тісно взаємопов'язані.

Закцентуємо увагу на ранньовесняному циклі хліборобських звичаїв і обрядів. На межі зими й весни відзначаємо *Масницю*⁴. Семантика свята виразно простежується в ритуалах «проводів» зими. Масниця тривала тиждень, протягом якого традиційно готували молочні страви. Цього тижня відбувалося ритуальне «переїдання», за допомогою якого моделювали майбутнє сите життя [9, с. 197]. Слід зауважити, що аналогічні ритуальні дії приурочені й до святкування Нового року.

Православна церква включила Масницю до свого літургійного календаря, не замінивши власною обрядовістю, тому християнські впливи тут малопомітні. Це свято – пора веселого дозвілля, що засвідчують окремі побажання, наприклад: «Масничка, Масничка // Яка ти маленька. // Аби тебе неділь сім, // А посту оденька» [27, с. 96].

Для масничного тижня характерні кілька хліборобських мотивів: система заборон, яка мала забезпечити відповідну

погоду під час росту та дозрівання злаків; спалення соломи чи солом'яного опудала; інший варіант – поховання антропоморфної ляльки (дослідники вбачають у цьому поминальні мотиви у вигляді задобрення душ померлих: селяни намагалися забезпечити себе сприянням предків у всіх подальших польових роботах); імітація оранки та сівби (обряди, спрямовані на забезпечення росту та врожайності культурних рослин).

На ранньовесняний період припадають три головні обрядові дати: *Явдохи* (день Преподобної мучениці Євдокії – 1/14.III), *Сорока мучеників* (день пам'яті сорока мучеників Севастійських – 9/22.III), *Благовіщення* (Благовіщення Пресвятої Богородиці – 25.III/7.IV⁵). Через зміни в календарі обрядовість цих свят подекуди знівельована та зведена в єдине (пов'язане з весняним рівноденням) свято – *Благовіщення*. Згідно з теорією «перехідних періодів» науковці розглядають його як весняний календарний рубіж⁶. Слід наголосити, що в українців ця перехідна пора припадала й на інші дати: один з днів або ж увесь тиждень Масниці, перший понеділок або перший тиждень (Федоровицю) Великого посту, день Святого Касьяна (29.II /13.III).

Перехідним періодам властива чимала кількість заборон. Українські селяни вірили, що недотримання цих заборон призведе до таких наслідків для достатку чи здоров'я порушника та його сім'ї; хтось навіть може померти.

На теренах Українських Карпат перехідним рубежем було Благовіщення [6, арк. 26, 40, 71, 90]. Проте на Гуцульщині спорадично побутувала традиція, пов'язана з днем (або тижнем) Святого Федора (8/21.II) [22, с. 293].

Вірування, пов'язані з Благовіщенням як межею між періодами відпочинку землі та її активного сільськогосподарського використання, існували й на Волині та Поділлі. Порівнявши наведену інформацію з відомостями етнографів про святкування Благовіщення на інших українських етнічних землях, можна стверджувати, що це свято як «межа» є загальноукраїнським явищем [23, с. 49; 34, с. 87]. У росіян поряд з Благовіщенням однаково яскраво виражені подібні функції Масниці та дня Святого Касьяна, а в південних слов'ян межовим періодом є Федоровиця (хоча

благовіщенська традиція їм також відома) [9, с. 31–71; 8, с. 194; 11, с. 475–477].

Благовіщення є одним з найшанованіших свят у народному календарі українців. Зокрема, верховинські гуцули вважали його початком весни [19, с. 305]. На більшості теренів Південно-Західного історико-етнографічного регіону Благовіщення вважали важливішим, ніж Великдень [7, арк. 20; 4, арк. 9].

У народних віруваннях Благовіщення пов'язане з комплексом різноманітних звичаїв, обрядів хліборобського характеру, а також із системою заборон. У символіці цього дня знайшли своє відображення всі визначальні риси перехідного часу [17, с. 27–93]. Однією з них є вірування та паремії, які позначають наближення перехідної «межі». По-перше, це віра в те, що до Благовіщення не можна «чіпати землі» (копати, орати, городити, садити) («Бог благословить землю, тоді можна» [20, с. 540]). Респонденти з Гуцульщини розповідають: «В нас до Благовіщення ніхто не копає в городі» (с. Мариничі Птл Чрв ⁷) [4, арк. 42]; аналогічні вірування поширені на Покутті: «До Благовіщення не робили, до Благовіщення земля мертва» (с. Горохолино Бгр ІФ) [6, арк. 95]. Цієї заборони ще й досі дотримується більшість селян регіону [6, арк. 19, 26, 31, 40, 50, 58, 71, 74, 80, 84, 90, 95, 108; 5, арк. 3, 11, 19, 23, 31]. По-друге, це народні знання, які у своїй основі мають досвід спостереження за тваринами та рослинами, метеорологічними явищами. По-третє – на Благовіщення починали співати веснянки, змістовим наповненням яких здебільшого було закликання весни.

Для пояснення зміни пір року давні слов'яни вдавалися до аналогій. Зокрема, за аналогією до життєдіяльності людини (удень вона працює, а вночі – спить) вони ділили річне календарне коло на два періоди: коли земля животворна та коли вона завмирає, «спить». Ще точніше це проявилось в порівнянні пір року з життєвим циклом людини: народження – юність – старість – смерть (весна – літо – осінь – зима). Ці вірування спричинили виникнення міфу «про вмираючу та оживаючу природу» [33, с. 425–427]. З поширенням християнства вони змінювалися. Станом на другу половину ХІХ ст. головним поясненням характеризованої обрядовості стали розповіді про те, що певні свята чи

святі «зачиняють» і «відчиняють» землю. Першою функцією наділяли Воздвиження (14/27.IX), день Святого Дмитра (26.X/8.XI), день Святого Михайла (8/21.XI). Натомість «відчиняли» землю Благовісник ⁸ (Собор архангела Гавриїла – 26.III/8.IV), св. Юрій, св. Марко (25.IV/8.V), або ж неперсоніфіковане свято Благовіщення. Наприклад, респонденти зі східної частини Бойківщини казали: «Дмитро передає землю на віддих Юркові» [6, арк. 31].

Друга маркувальна риса – це поява хтонічних (пов'язаних із землею) істот. У всіх слов'янських народів на Благовіщення або в дні до чи після нього із землі вилазять змії, жаби та миші. Водночас з'являються мухи і бджоли. Народна уява, за аналогією до цих процесів, створила комплекс вірувань про появу в той період і «нечистої сили». Тому до Благовіщення приурочено обряди очищення, аби відігнати «нечисть», а також забезпечити себе й посіви від шкідливого впливу хтонічних істот та шкідників.

До Благовіщення готувалися, як до Різдва чи Великодня ⁹, зокрема, прибирали в хаті. Цього дня мили діжу, яку зазвичай чистили кілька разів на рік, у тому числі перед Благовіщенням, у Чистий четвер і перед випіканням першого хліба з нового врожаю ¹⁰. Винятком є лише випадки, коли в діжі було багато цвілі і її неодмінно мали випарити й помити. Факт існування описаного звичаю свідчить про те, якими функціями українці наділяли ранньовесняний цикл календарної обрядовості.

З появою хтонічних істот пов'язана третя маркувальна риса межового періоду – система заборон. На Благовіщення нічого не робили, адже якщо не дотримувалися цього, то очікували негативних наслідків: «То кажуть, не робити бо миші чи горобці зерно будуть їсти» (с. Гробище Птл Чрв) [4, арк. 9]. Крім названих «сільськогосподарських заборон», існувала заборона підмітати в хаті, особливо викидати сміття на город чи поле, бо ростимуть бур'яни. Щоб не було посухи і граду, на Благовіщення не топили печі, не готували їжі й не торкалися руками землі (навіть на подвір'ї). Також не позичали нічого з дому, адже «можна віддати врожай, своє щастя» («Зерна не давали, бо не буде врожаю» (с. Гробище Птл Чрв) [4, арк. 9]). Жінки на Благовіщення не роз-

чісували волосся («щоб птахи не клювали посівів»).

Однією з головних заборон на Благовіщення є дії із зерном. Майже повсюдно на теренах Південно-Західного історико-етнографічного регіону України в цей день не торкалися до зерна, бо воно втрапить свою родючу силу: «То, кажуть, не можна чіпати, бо не зійде» (с. Гробище Птл Чрв) [4, арк. 9]. Слід наголосити також на тому, що день тижня, на який припало Благовіщення, упродовж усього року селяни вважали важким для початку будь-яких робіт.

Четверта маркувальна риса – ворожіння на майбутній урожай. З цього погляду Благовіщення дуже подібне до Різдва: у ці свята за допомогою магічних дій визначали, коли розпочинати оранку та сівбу, якою буде погода під час жнив, яким буде врожай злаків тощо. Для цього спостерігали за поведінкою тварин, птахів і комах. Погоду та врожай передбачали за тим, на який день (пісний чи скоромний) припало Благовіщення або ж якою була погода в першій і другій половині дня.

На Благовіщення українці пекли обрядове печиво («жайворонки», «серпи», «плуги», «борони» тощо) й наділяли його важливими функціями. «Плуги» та «борони» давали хлопцям («щоб вони швидко виконували весняні польові роботи: оранку, боронування та сівбу»), а «серпи» – дівчатам («щоб вони швидко жали»). Також це печиво селяни брали із собою в поле. Згодом обрядову функцію благовіщенського печива перебрало на себе церковне печиво (просфора), витіснивши народні варіанти. Одним зі способів ворожіння за допомогою благовіщенських просфор було додавання копійки в тісто: той, кому дістанеться просфора з копійкою, розпочинав польові роботи (оранку, сівбу тощо) (с. Вільгір, Гшн Рв) [1, арк. 44]. Шматочки просфори клали до посівного зерна, закопували по кутах поля (як оберіг від граду й посухи), клали в засіки («щоб миші не їли зерна»).

На території досліджуваного регіону передбачали майбутній урожай, спостерігаючи за поведінкою птахів. Зокрема, селяни дивилися, що робить уперше побачений лелека: якщо летить, «легке літо буде» (с. Гробище, Птл Чрв) [4, арк. 14–15]. На Поліссі, коли хлопці зустрічали лелеку, то показували йому «веснянку»

(спеціальне печиво), гукаючи: «Бусень, Бусень! На тобі гальоту, а ти мені жита копу» [16, с. 10]. Поліщуки стверджували, що «люди отим накликали врожай на своє поле» [29, с. 22].

Ознакою приходу весни вважали звуки пташки вівсянки. Якщо хтось почув її голос, то намагався сповістити сусідів про це: «Діду, діду, сій ячмінь». Відтоді вже готували збіжжя для ярної сівби. Якщо бачили в цей день ластівку, то намагалися швидко взяти жменю землі й жбурнути вслід за нею: за народними віруваннями, це пришвидшувало прихід весни [30, с. 68].

Важливого значення українські селяни надавали першому грому, зокрема, з якого боку він пролунає вперше. Щодо цього існували різні варіанти: «Якщо з сходу вдареє грим, то буде непогана погода, а якщо з заходу, то буде дуже темрява погода і наводнення може багато бути» (с. Гробище, Птл Чрв) [4, арк. 28]; «Перший грим, – то таке було віщованіє, як вже земля стресла сі, вже можна робити. Як було до Благовіщення вже перший грим, то не схвалювали вже. Ше голий ліс, то ше, як громовиця загромила на голий ліс, ше листя не було, то віщували, же то недобре. Урожаю не буде доброго» (с. Спас, Кмн Лв) [2, арк. 13–14]; «Землю не касали, поки грим не вдаре. То голодний рік буде, [...] якщо тут [на півночі. – В. К.] загриміло, а туди [на південь. – В. К.] пішло, то буде мокрий рік. То чути, він отут загримів і посунувся туди. Як сюда на полудне [на схід. – В. К.], то на добрий рік» (с. Соколя, Бск Лв). Селяни вірили, що найуспішніший рік пророкує перший грим, який ударив після Благовіщення, пролунавши зі сходу. Варто також додати, що, згідно з відомостями І. Гальки, подоляни вірили: саме після першого грому («як земля стрясеться») розпочинається ріст пагонів різноманітних рослин («зелень із землі виходить») [13, с. 3].

Отож, в історичному розвитку дискурс перехідної пори в слов'ян відзначався кількадечним святковим періодом, але з часом ці властивості акумулювало в собі Благовіщення. Обрядовість свята містила багато спеціальних превентивних, очисних і прогностичних звичаїв та обрядів.

Явдохи та Сорока святих – також важливі нерухомі свята ранньовесняного періоду. У Середньовіччі Новий рік ¹¹ від-

значали 1 березня. З Явдохою до нашого часу дійшли пережитки цього святкування, трансформовані в обряди і звичаї закликання весни.

Локальним варіантом перехідного рубежу в східній частині Волині є вірування в те, що Явдоха «відчиняє» землю: «От если вже Явдоха починається, сіють розсаду і вже люди рихтуються до весни» (с. Великий Скнит, Слв Хм) [5, арк. 11]. За словами респондента із цього ж села, до Благовіщення садять лише головки («кубахи») цибулі, а також цибулю на насіння [20, с. 540]. Таким чином, на теренах Волині від Явдохи до Благовіщення дозволялося виконувати городні роботи.

Гуцули на свято Явдохи передбачали погоду: «То на Явдохи є погода всяка, і передбачали погоду, то так само як до полудня [...]. То кажуть нащот погоди. Якщо непогода, то кажуть сорок днів така буде» (с. Гробище, Птл Чрв) [4, арк. 12].

Погоду передбачали й на Сорок святих, визначаючи оптимальний час для початку весняних польових робіт. Проте слід зауважити, що, за народними віруваннями, цей прогноз стосувався лише наступних сорока днів після свята. Вірогідно, що такі вірування виникли через аналогію до назви «Сорок святих», а отже, – після введення християнства.

До дня Сорока святих і на інші свята (Явдохи, Теплого Олексія (17/30.III)), як і на Благовіщення, випікали обрядове печиво («жайворонки», «голубки» тощо)¹². Головною функцією печива було закликання весни: діти бігали з ним, і, побачивши будь-якого птаха, вигукували «заклички». Як бачимо, у минулому ці дії не приурочувалися до окремого свята, а були пов'язані з двотижневим періодом святкування весняного рівнодення.

Серед перехідних святкових періодів найбільше виділяється Великий піст. Його початок не мав визначеної календарної прив'язки, утім, перший та останній тижні були наділені особливими функціями. Перший день Великого посту, що завжди припадав на понеділок, відомий як «полоскозуб». Цього дня українські селяни збиралися в сусідів чи в корчмі й «полоскали зуби» горілкою від скромної їжі¹³. Етнографічні матеріали, зібрані Р. Тарнавським та автором статті, свідчать, що селяни не просто пили горілку,

а в такий спосіб скріплювали між собою угоди щодо спрягання тягловою худобою на цей виробничий сезон [31, с. 126–128]. У перший понеділок Великого посту або впродовж його першого тижня серед українців було прийнято домовлятися про допомогу в польових роботах між сусідами, громадську поміч бідним і вдовам. У перший понеділок Великого посту також випікали обрядове печиво – «жиляники», «дужінники» тощо [10, с. 111; 4, арк. 15]. Це печиво брали із собою в поле, коли починали оранку, його додавали до зерна, давали робочій худобі або з'їдали самі. Українські селяни вірили, що такими діями сприяють урожайності ниви.

За кількістю заборон перший тиждень Великого посту подібний до тижня, на який припадало Благовіщення. Упродовж цього періоду уникали не лише виконання різноманітних польових робіт, але й вивезення добрив у поле, а також певних домашніх робіт¹⁴. За народними уявленнями, хто порушував ці заборони, того очікував неврожай в поточному році. Оскільки Великий піст був упроваджений лише після прийняття християнства, то, можливо, семантика та символіка перехідного періоду перейшла на його перший тиждень лише в часи княжого періоду.

До ранньовесняного циклу належить і четвертий («середохресний») тиждень Великого посту. На середу цього тижня (на яку, власне, і припадає середина посту) поширювалися заборони щодо різноманітних робіт. До цього дня на досліджуваній території випікали печиво у формі хрестів¹⁵, яке господарі брали із собою в поле під час оранки й сівби. Подрібною, його додавали до посівного зерна або ж клали в засіки, вважаючи, що це печиво вбереже зерно та борошно від шкідників (особливо мишей та хробаків).

Отож, ранньовесняний цикл, зокрема, завдяки його зв'язку з весняним рівноденням, можна вважати перехідним. Головним святом цього періоду на теренах Південно-Західного історико-етнографічного регіону України вважали Благовіщення, з яким пов'язували початок нового сільськогосподарського сезону. Обрядові та магічні дії, приурочені до цього дня, виконували функції завбачення та ритуального забезпечення майбутнього врожаю. Інші ранньовесняні свята (Явдохи,

Сорока святих, Теплою Олексія та ін.) багато в чому повторювали комплекс благовіщеньських звичаїв та обрядів.

Примітки

¹ Окремий хліборобський мотив – ритуал чи частина ритуалу (обрядодія), виражені в певних формах (вербальній, предметній та акціональній), спрямовані на забезпечення врожаю зернових культур.

² Віра в те, що перші дні окремих часових відтинків або перші дії визначають наповнення всього календарного періоду, характерна для багатьох народів, зокрема слов'янських. Подібні уявлення найбільш виражені в новорічній обрядовості, меншою мірою характерні для перших днів кожного місяця чи тижня. Згідно з віруваннями українців, для того, щоб забезпечити собі чи своїй родині щастя, достаток упродовж року, необхідно в перший день Нового року дотримуватися певних, визначених традицією, звичаїв, обрядів та заборон. Цей день був наділений прогностичними властивостями: за допомогою прикмет, ворожінь можна було передбачити майбутній урожай кожної з господарських культур, майбутнє членів родини. Повсюди вірили, що результати таких ворожінь збудуться.

³ Тут і далі подаємо спочатку за старим, а потім за новим стилем.

⁴ Масниці в загальнослов'янському контексті присвячені розділи й окремі праці Д. Зеленина [18, с. 389–409], В. Проппа [25], Т. Агапкіної [8]. Вивченням окремих аспектів Масниці займаються й сучасні українські етнологи: М. Глушко [15], Р. Тарнавський [31], Ю. Пуківський [27], М. Семенова [28], Л. Котлярова [21]. Зважаючи на поширені описи Масниці у вказаних дослідженнях, у статті обрядовість цього святкового періоду детально не характеризується.

⁵ Чому це свято є таким визначним і які були його функції в минулому, буде проаналізовано в статті. На цій ниві автор не є першим, докладний опис обрядів і звичаїв цього дня зробили М. та С. Толсті [32]. Однак осмислення феномену свята Благовіщення на теоретичному рівні ще й досі вповні не здійснено.

За Юліанським календарем Благовіщення припадало на 25 березня. Його зв'язок з астрономічним рівноденням був утрачений у IV ст. внаслідок реформи, здійсненої Нікейським собором, згідно з якою весняне рівнодення припадало на 21 березня Юліанського календаря.

⁶ Про значення Благовіщення свідчать розповіді респондентів, зокрема, з волинсько-опільського пограниччя. Наприклад: «На

Благовіщення так було в розумінні, же то є радісний, щасливий день. Ото зима кінчає сі, весна настає, роботи починають. Тобто нове життєво починає сі» (с. Спас Кмн Лв) [2, арк. 22].

⁷ У статті вжито скорочення на позначення адміністративних одиниць: Бгр – Богородчанський, Бск – Буський, Влкб – Великоберезнянський, Гщн – Гоцанський, Кмн – Кам'янка-Бузький, Птл – Путильський, Слв – Славутський райони; Зк – Закарпатська, ІФ – Івано-Франківська, Лв – Львівська, Рв – Рівненська, Хм – Хмельницька, Чрв – Чернівецька області.

⁸ Респонденти з Лемківщини розповідають: «То Благовісник, ми уже знаємо, що земля вже оживає, то вже весна» (с. Стужиця Влкб Зк) [3, арк. 12].

⁹ Про це зазначали респонденти в більшості досліджених сіл, зокрема, на Гуцульщині. Наприклад: «Ну кажуть, що то треба готуватися, як до Різдва чи Великодня» (с. Гробище Птл Чрв) [4, арк. 9].

¹⁰ Подекуди діжу могли мити лише один раз на рік – у Чистий четвер (с. Вільгір Гщн Рв) [1, арк. 34].

¹¹ Господарський рік в українських селян розпочинався ранньою весною. До XVI ст. Новий рік відзначали 1 березня [24, с. 35]. З часом це святкування перенесли на січень, проте частина обрядів залишилася навесні, інтегрувавшись в обрядовість Масниці, Великого посту, Благовіщення та інших свят ранньовесняного циклу.

¹² Докладніше про типи, функції та семантику обрядового печива до дня Сорока мучеників та Благовіщення див. дослідження Л. Герус [14, с. 521–528].

¹³ Респондент із с. Гробище (Птл Чрв) розповідав: «У благопустний понеділок, то був такий нарід, що полокали – то так горілку пили на перший день посту» [4, арк. 11].

¹⁴ Наприклад, у гуцульському с. Гробище (Птл Чрв) не працювали лише в понеділок і вівторок: «Робили. Другий день не робили, а так далше робили» [4, арк. 13]. Інший респондент із цього ж села зазначив, що в «пре-світлий тиждень не робили» [4, арк. 32]. Те саме підтвердили респонденти із с. Мариничі (Птл Чрв), до того ж їхня мотивація мала вже християнський характер: «Тиждень так стараються не робити. Бо то треба в молитві бути перший тиждень» [4, арк. 37]. Щодо заборон на роботу в перший тиждень Великого посту у волинян, то їх докладно описав Ю. Пуківський [26, с. 320].

¹⁵ Згідно з гуцульським локальним варіантом, замість «хрестів» цього дня випікали «завиваники», подібні до калачів (с. Гробище Птл Чрв).

Література

1. Архів Інституту народознавства НАН України, ф. 1, оп. 2, од. зб. 673 : Польові етнографічні матеріали до теми «Хліборобські мотиви в календарній обрядовості українців», зафіксовані Конопкою Володимиром Михайловичем у Гошанському та Острозькому районах Рівненської області 3–17.07.2009, 143 арк.
2. Архів Інституту народознавства НАН України, ф. 1, оп. 2, од. зб. 674 : Польові етнографічні матеріали до теми «Хліборобські мотиви в календарній обрядовості українців», зафіксовані Конопкою Володимиром Михайловичем у Кам'янка-Бузькому та Буському районах Львівської області 6–8.07.2012, 40 арк.
3. Архів Інституту народознавства НАН України, ф. 1, оп. 2, од. зб. 690 : Польові етнографічні матеріали до теми «Хліборобські мотиви в календарній обрядовості українців», зафіксовані Конопкою Володимиром Михайловичем у Виликоберезнянському та Перечинському районах Закарпатської області 5–6.06. 2012, 30 арк.
4. Архів Інституту народознавства НАН України, ф. 1, оп. 2, од. зб. 697 : Польові етнографічні матеріали до теми «Хліборобські мотиви в календарній обрядовості українців», зафіксовані Конопкою Володимиром Михайловичем у Путильському районі Чернівецької області 25–27.05.2013, 51 арк.
5. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 183-Е : Польові етнографічні матеріали до теми «Аграрні мотиви в календарній обрядовості українців», зафіксовані студентом другого курсу Конопкою Володимиром Михайловичем у Славутському районі Хмельницької області. 12–23.07.2007, 60 арк.
6. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 250-Е : Польові етнографічні матеріали до теми «Аграрні мотиви в календарній обрядовості українців», зафіксовані студентом третього курсу Конопкою Володимиром Михайловичем у Богородчанському районі Івано-Франківської області 11–22.07.2008, 110 арк.
7. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 305-Е : Польові етнографічні матеріали до теми «Аграрні мотиви в календарній обрядовості українців», зафіксовані студентом четвертого курсу Конопкою Володимиром Михайловичем у Тереховлянському, Підволочиському та Тернопільському районах Тернопільської області 18–20.08.2009, 64 арк.
8. *Агапкина Т. А.* Масленица / Т. А. Агапкина // Славянские древности: этнолингвистический словарь: в 5 т. / [под общей ред. Н. И. Толстого]. – М. : Международные отношения, 2004. – Т. 3 : К (Круг) – П (Перепелка). – С. 194–199.
9. *Агапкина Т. А.* Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл / Т. А. Агапкина. – М. : Индрик, 2002. – 816 с.
10. *Артюх Л. Ф.* Українська народна кулінарія: Історико-етнографічне дослідження / Л. Ф. Артюх. – К. : Наукова думка, 1977. – 154 с.
11. *Белова О. В.* Касьян / О. В. Белова // Славянские древности: этнолингвистический словарь: в 5 т. / [под общей ред. Н. И. Толстого]. – М. : Международные отношения, 1995. – Т. 2 : Д–К. – С. 475–477.
12. *Валенцова М. М.* Начало, конец / М. М. Валенцова, Е. С. Узёнева // Славянские древности: этнолингвистический словарь : в 5 т. / [под общей ред. Н. И. Толстого]. – М. : Международные отношения, 2004. – Т. 3 : К (Круг) – П (Перепелка). – С. 372–376.
13. *Галька И.* Народные обычаи и обряды зь над Збруча / Игнатій Галька. – Л. : Типомъ Института Ставропигійского, 1862. – Ч. 2. – 56 с.
14. *Герус Л.* Типи, форми, функції обрядового печива до дня Сорока св. мучеників, Благовіщення на Поліссі (у контексті слов'янської традиції) / Людмила Герус // Народознавчі зошити. – 2006. – № 3–4. – С. 521–528.
15. *Глушко М.* Походження та джерела слов'янської «колодки» як звичаю весняної календарної обрядовості / Михайло Глушко // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – Вип. 39–40. – С. 433–455.
16. *Дмитрів З.* Ритуальний хліб у весняних звичаях та обрядах Рівненського Полісся / Зіновій Дмитрів // Народознавчі зошити. – 1997. – № 1. – С. 9–13.
17. *Элиаде М.* Космос и история: Избранные работы / Мирча Элиаде. – М. : Прогресс, 1987. – 312 с.
18. *Зеленин Д. К.* Восточнославянская этнография / Д. К. Зеленин ; пер. с нем. К. Д. Цивиной ; примеч. Т. А. Бернштам, Т. В. Станюкович и К. В. Чистова ; послесл. К. В. Чистова. – М. : Наука, 1991. – 507 с.
19. *Жизнь верховинского земледельца* // Свет / Литературная и общественная газета, издаваемая обществом Святаго Василия Великого. – Унгвар, 1870. – Г. 4. – Чис. 38 : дня 1 (13) октября. – С. 305–306.
20. *Конопка В.* Аграрні мотиви в календарній обрядовості українців східної частини Волині (за матеріалами експедиції 2007 р.) / Володимир Конопка // Народознавчі зошити. – 2007. – № 5–6. – С. 540–544.
21. *Котлярова Л.* Релікти звичаю «колодка» на Переяславщині / Людмила Котлярова // Етнічна історія народів Європи. Збірник

наукових праць. – К. : Унісерв, 2009. – Вип. 28. – С. 101–105.

22. *Кутельмах К. М.* Календарна обрядовість / К. М. Кутельмах // Гуцульщина: історико-етнографічне дослідження. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 286–302.

23. *Максимович М.* Дні та місяці українського селянина / Михайло Максимович ; упорядкув., пер. з рос., вступ. стаття та прим. В. Гнатюка. – К. : Обереги, 2002. – 189 с.

24. Народный праздник Купала, описанный и объясненный ведля сохранившихся преданий и повѣрій народа. – Л. : Типомъ Института Ставропигійского, 1861. – 47 с.

25. *Пропп В. Я.* Русские аграрные праздники / В. Я. Пропп. – С.Пб. : Терра – Азбука, 1995. – 176 с.

26. *Пуківський Ю.* Великий піст у традиційному календарі українців історико-етнографічної Волині / Юрій Пуківський // Народознавчі зошити. – 2012. – № 2. – С. 317–328.

27. *Пуківський Ю.* Традиції святкування Масниці на теренах історико-етнографічної Волині (кінець XIX – середина XX ст.) / Юрій Пуківський // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. – Л. : ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – Вип. 11. – С. 95–103.

28. *Семенова М. О.* Релікти архаїчних вірувань у святі Масляної / М. О. Семенова // Проблеми історії та археології України. Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції до 100-річчя XII Археологічного з'їзду в м. Харкові 25–26 жовтня 2003 р. – Х. : Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. – С. 131–134.

29. *Семенюк Л. С.* Народна творчість Шацького поозер'я : монографія / Л. С. Семенюк. – Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2012. – 200 с.

30. *Скуратівський В.* Дідух: Свята українського народу / Василь Скуратівський. – К. : Освіта, 1995. – 271 с.

31. *Тарнавський Р.* Культурно-генетичний, трудовий та обрядовий аспекти звичаю «супряга»: новий погляд на відому тематику / Роман Тарнавський // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Л. : Наукове товариство імені Шевченка, 2010. – Т. 259 : Праці Секції етнографії і фольклористики. – С. 117–129.

32. *Толстой Н. И.* Благовещение / Н. И. Толстой, С. М. Толстая // Славянские древности : этнолингвистический словарь : в 5 т. / [под общей ред. Н. И. Толстого]. – М. : Международные отношения, 1995. – Т. 1 : А–Г. – С. 182–188.

33. *Фрэзер Дж. Дж.* Золотая ветвь: Исследования магии и религии / Дж. Дж. Фрэзер. – М., 2006. – 960 с.

34. *Чубинский П. П.* Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом. Юго-Западный отдел: материалы и исследования / П. П. Чубинский. – С.Пб. : Типография В. Безобразова и Комп., 1872. – Т. 3 : Народный дневник. – VIII + 486 + II с.

35. *Gaweł A.* Zwyczaje, obrzędy i wierzenia agrarne na Białostocczyźnie od połowy XIX do początku XXI wieku / Artur Gaweł. – Kraków : Księgarnia Akademicka, 2009. – 396 s.

SUMMARY

This article is devoted to one of the most vital issues of traditional Ukrainian culture – the calendar ritualism. The author, taking into consideration the ethnographic field materials, clarifies the presence of the agricultural motifs in the spring calendar cycle. Conducted parallels between different ethnographic regions of Southwestern historical-ethnographic region of Ukraine.

This article proposes a new understanding of agricultural motifs. The separate agricultural motifs – a ritual or part of the ritual (ritual action), expressed in certain forms (verbal, object and acting) to ensure harvest crops. In early spring calendar cycle agricultural motifs are most intensely manifested during the execution of major agricultural operations (plowing, sowing, etc.). In addition, we can distinguish two types of agricultural customs and rituals: firstly, confined to certain holidays (they served as ceremonial prediction and the future of the crop), and secondly, occasional (reaction of Ukrainian peasants in extreme conditions and factors (drought, storm, hail, etc.) that threaten the crop.

Home tillage season coincides with the recovery of the vegetation cycle of the plants. The main borderlands holiday here is the Annunciation, which is mark the «earth awakening from its winter sleep». Only then the spring field work started on the territory of Southwestern historical-ethnographic region of Ukraine.

Keywords: spring, agricultural motifs, custom, ritual, the Annunciation, harvest.